

Válasz Csorba Lászlónak

A TENGERÉSZETI EGÉSZSÉGÜGY KEZDETEI A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN SZABÁLYZATOK A XVIII. SZÁZADBAN

című értekezésre adott opponensi véleményére

Nagy köszönettel fogadtam a Bíráló megállapításait a téma kutatásának előfeltételeiről. Leírása pontosan megfelelt azoknak a kihívásoknak, amelyekkel szembenéztem a munka megkezdése előtt. A tengerészeti egészségügyi rendeletek létezése ismert volt előttem, ugyanis azokat, mint hatályos joganyagot, de csak a címükre utalva a Habsburg birodalom 1770. január 2-án kiadott egészségügyi főszabályzatának preambuluma is tartalmazta. Ennek a Magyar királyságban hatályos változata, az akkor hivatalos latin nyelven, mint *Generale Normativum in Re Sanitatis* a Linzbauer-kódex II. kötetében szerepelt. Ez is tartalmazta a tengerészeti egészségügyi szabályok címeit, amelyek így a hatályos magyar jogrend részét is képezték, de kétségtelen, hogy latin fordítás egyikből sem készült. Minthogy az eredeti birodalmi rendeletet Linzbauer eredeti német nyelven az első kötet Mantissa részében közölte, itt különösebb keresés nélkül megtaláltam a négy hivatkozott rendelet teljes szövegét is, kettőt németül, kettőt pedig olaszul.

Korábbi munkáim eredményeként jól tájékozódtam a XVIII. századi ügynevezett kancelláriai német nyelvben és a korabeli olasz nyelvben is. Így gyors áttekintéssel megállapítottam, hogy ez az anyag a század teljes tengerészeti egészségügyi szabályozását tartalmazza, lényegében a korabeli járványügy szervezeti-működési rendszerére építve.

Köszönöm a szakmai ambícióim elismerését a legapróbb részletek kutatásában, ugyanis különösen a kommentárok készítése során időnként nagyon kitartó keresést kellett folytatnom egy-egy logikusan felmerült kérdés megválaszolása érdekében. Nem akarok részletekbe bocsátkozni, de néha hónapok teltek el, amíg célzottan vagy pusztán a véletlen szerencsének köszönhetően megtaláltam a válaszokat a korabeli szakkönyvekben, vagy angol, német és olasz nyelvű elektronikus kereséssel.

Bíráló pontos leírást ad a munkamódszeremről, amennyiben valóban először a fordítást készítettem el, majd ez után a csaknem mondatról mondatra elvégzett részletes elemzést és kommentálást. Párhuzamosan ennek háttéréül építettem fel a szélesebb földrajzi és történelmi környezetet bemutató fejezeteket. A történelmi háttér kapcsán kulcsfontosságú volt az 1699-es Karlócai béke, azonban erről nagyon jó minőségű magyar fordítást sajnos nem találtam. Ezért készítettem el az értekezés függelékében közölt fordításomat az Országos Levéltár helytartótanácsai anyagában található hiteles latin másolat alapján. Külön fejezetben azért kellett foglalkoznom a pestisjárványok európai történetével, és terjedési dinamikájával, mert így lehetett bemutatni, hogy miért volt döntő jelentősége a primér prevencióban a konzuli hálózatra épülő járványügyi hírszerzésnek.

A betegség orvostudományi részleteinek ismertetésével nem foglalkoztam, főként nem a részletes tünettannal és a korabeli kezelési eljárásokkal. A mai tudásunk szerinti rövid humán- és állatorvosi epidemiológiai leírást – főként a patkányok és bolhák tekintetében – a járvány terjedési módjának megértése tette szükségessé. Mindez azt igazolta, hogy a több évszázad alatt empirikusan kialakított karantén szabályok pontosan igazodtak a valós kórélettani folyamatokhoz. Bíráló részéről itt elírás lehetett a kórokozó vírusként való megnevezése, ugyanis a

betegséget nem vírus, hanem a *Pasteurella pestis* nevű baktérium okozza. Részemről viszont hiányosság volt, hogy a baktérium nevét csak egyetlen egy helyen, a 36. oldalon említettem, de ott is csak az általános „kórokozó” nevet használtam. Végül is, a rövidre fogott epidemiológiai háttér – főként a miazmatikusok és kontagionisták vitájával – azt a célt szolgálta, hogy az orvostudományban nem, vagy kevésbé jártas olvasók is követhessék a korabeli egészségügyi államigazgatás rendészeti szemléletű járványügyi gondolkodásának sajátos empirikus racionalitását.

Köszönöm a Bíráló elismerését a tengerészeti főszabályzat „részletes, szövegfüggő és roppant alapos” elemzéséről. A másik három rendeletet is figyelembe véve, külön gonddal kellett kezelni az olasz és a német nyelv egymásra hatását, és a fordítás miatt az egykori magyar tengerészeti nyelvet is. Erre azért helyeztem különös hangsúlyt, mert a fordításokban tetszetős lett volna a historizáló stílus használata, de helyette a Bíráló megállapítása szerint sikerült igényes és szabatos, tudományos nyelven, világos szerkezetben megszólalnom, korrekt hivatkozásokkal alátámasztva. Külön feladatot jelentett az ún. nem ragályozódó áruajták jegyzékeinek ismertetése, mivel az adott korban csak természetes eredetű, és azóta részben vagy egészében feledésbe merült ásványi, növényi és állati anyagokkal kereskedtek. Végül elismerem az ismétlések kifogásolását a szöveg egészében, azonban ezeket a négy rendelet párhuzamosságai, és főként a járványügyi események azonos biológiai természete okozta.

Válaszok a Bíráló részletes megjegyzéseire

Általánosságban egyetértek azzal, hogy a kommentárokból a tapasztalati tudás utólagos racionalizása kapcsán néhány esetben adós maradtam az eljárás egykori, eredeti gondolatmenetének rekonstrukciójával. Ez azért fordulhatott elő, mert orvosként magától értetődőnek tekintettem a szövegek által megjelenített belső összefüggéseket. Az alábbiakban először az elvi kérdésekre, majd a tételes megjegyzésekre adok választ.

Elvi kérdések

1). Bíráló szerint a 239. és a 278. oldalon az egészségügyi személyi vizsgálat kapcsán hiányzik a gondolatmenet a biztonságos távolság megállapításának korabeli szakmai magyarázatára. Elismerem, hogy a minimum 30 cm-es távolság utólagos racionalizálás, azonban a kérdéssel először nem a jelzett helyeken, hanem a bevezető részben, a 44-45. oldalon foglalkoztam. Az itt vázolt kontextusban számomra egyértelmű volt a távolság értelmezése a korabeli személyi higiéné szempontjából. Egyben ez adta a keretet a továbbiakban előforduló összes távolságtartásnak az egyes személyek illetve tárgyak között. Mértékegységet illetően a korabeli dokumentumokat kutatva konkrét távolsági adattal sehol nem találgóztam. Sőt, magát a távolságot is úgy-mond rugalmasan kezelték. A 44. oldalon idéztem a bécsi udvari egészségügyi bizottság 1765-ben Mária Terézia részére készített egyik felterjesztését, amely szerint a szárazföldi veszteglő intézetekben a sebészmester a zárlat alá helyezendő személyeket „*per visum et tactum*” vizsgálja. Érintésnél a távolság nulla, ami orvos esetében is előfordult, ha ruhán keresztül tapintva nőket illetve magasabb társadalmi állású férfiakat vizsgált. Ugyanakkor fertőzésre egyértel-

műen gyanús személyek fizikális vizsgálata után az orvost/sebészmestert is karanténba helyezték. Végül is a szerencse mellett az érintés akkor nem járt fertőződéssel, ha a bubo-pestises betegek bolha-mentesek voltak. Ebből azt a következtetést vontam le, hogy a távolság a személynél vizsgáltnál egy olyan közismert és valószínűleg rugalmasan kezelt gyakorlati szabály volt, amelyet a jogalkotó szükségtelennek tartott bármilyen mértékegységben tételesen megnevezni.

2). Elismerem, hogy az úgynevezett különösen veszélyes áruféleségek kapcsán az adott korban természetesen nem ismerhették a bolhák szerepét a fertőzés terjesztésében. Ettől függetlenül a bolhákat – higiénés és gazdasági, tehát nem epidemiológiai szempontból – ugyanúgy irtották, mint a patkányokat, és ezzel mellesleg egyértelműen kedvező hatást gyakoroltak a járvány terjedésére is. Másfelől a korabeli contagionista elmélet szerint a veszélyes árukban szemmel nem látható apró részecskék, vagyis elpusztítandó contagionok voltak. Ezek ellen tartották hatásosnak a napsütést és a friss tengeri levegőt, de mindkét tényező egyúttal a bolhákat is elpusztította. A friss levegőt illetően feltétlenül meg kell említeni, hogy az áporodott levegő szellőztetési kicserélésében átfedésbe került a miazmatikusok és a contagionisták dogmatikája. Ezt az évszázados hagyományt a század végén, 1793-ban az új egészségügyi törvény tervezete is átvette. „Az epidémiás betegségek, amint az magának a szónak a jelentéséből adódik, kezdetben nem feltétlenül ragályosak, azonban gyakran és különböző helyeken ugyanazon időben törnek ki, és több embert egyszerre támadnak és betegítenek meg, majd ez után az adott betegség természetének megfelelően némelyek olykor valóban ragályossá is válhatnak, és ily módon szélesebb körben elterjedhetnek.” Következésképpen, az epidémiát a miazmák közvetítik (valamilyen forrásból a levegő által), járványos góccok idéznek elő, így párhuzamosan számos embert (vagy állatot) betegítenek meg. Ez után lépnek be a folyamatba a contagion-ok, amelyek a betegséget emberről-emberre, vagy állatról emberre terjesztik, és ekkor a járvány már ragályossá válik. Ezért lehet egyértelmű választ adni a Bírálnak arra a kérdésére, hogy „miért éppen a szellőztetés – első pillantásra inkább a miazma elleni természetes védekezés eszköze lett a központi eleme, legfontosabb módszere a vesztegárba kerülő textilanyagok ’tisztítási’ eljárásának”.

3) Bírálnak jogosan észrevételezi, hogy „a dolgozatban elszórva, több helyen olvashatók utalások a hadihajókra, katonai kikötőkre, a fegyveres erők és a vesztegintézetek kapcsolatára vonatkozóan”. Javaslatára szerint érdemes lett volna egy külön katonai fejezetet elhelyezni az értekezés bevezető részében.

Általánosságban az a válaszom, hogy a XVIII. század közegészségügyi igazgatást főszabályként a civil hatóságok végezték. Másfelől a járványügyi záróvonalak (*linea praecusoria*) és a területi góccok körbe zárásához kellő számú élőerővel soha nem rendelkeztek. Az ilyen kényszerintézkedésekhez (jellemzően lőfegyver használatával) mindig a katonaság segítségét kellett igénybe venni. Ugyanakkor az Oszmán birodalom visszaszorítása után a bécsi központi államigazgatás az Adriától a déli Kárpátokig katonai határőrvidéket létesített, de a területi közegészségügyi igazgatás itt is a polgári szabályok szerint működött. A fegyveres erők (szárazföldi hadsereg és haditengerészet) belső egészségügyi szolgálata, akár a XVIII. században is, teljesen különálló kutatási terület, de ezzel nem foglalkoztam.

Egyébként a haditengerészet az általam feldolgozott összes rendeletben csak egyetlen helyen fordul elő, ott is csak kivételes eljárásban. Ezt akkor alkalmazták, amikor hadihajók vagy hadi gályák polgári kikötőt szándékoztak igénybe venni. Ilyen esetekben a hadiflotta egységeit

a kikötő előtti nyílt vízen a révkapitány fogadta, és az 1755-ös rendelet szerint közegészségügyi nyílt levél helyett a parancsnok nyilatkozata és tiszti becsületszava volt az eljárás alapja. Az 1769. évi rendelet pontosítja, hogy az első találkozástól eltekintve, a hadihajók kezelésében is a polgári szabályokat kell alkalmazni, a magisztrátus illetékessége alapján. Precedens nélküli esetekben a magisztrátus felsőbb utasítás kikérésére volt kötelezve, de másod- illetve legfelső fokon ebben az eljárásban is a polgári hatóságok intézkedtek.

A haditengerészet mellett a szárazföldi haderő igénybevételét a szabályzatok bővebben tárgyalják, elsősorban a trieszti vesztegzárba telepített katonai egység kapcsán, de ennek is polgári személy volt az előjárója, az igazgató személyében. Az 1755. évi rendelet XIV. fejezetén kívül az 1764. évi rendelet a katonaságot rendkívüli helyzetben, közvetlen járványveszély esetén veszi igénybe, a tengerpart szárazföld felőli védelme érdekében. Főszabályként a védelmet azonban itt is a tengerparti települések lakossága biztosítja. Sőt, a katonai kikötők fegyveres őrzésére katonaviselt polgári személyek felvételét is lehetővé teszi. Ugyanebben a rendeletben a partmenti vízi járőrszolgálatra a polgári hatóság, tehát nem a haditengerészet állítja ki a fegyveres naszádokat. A Károlyvárosi katonai körzet partvonalán közvetlen pestisveszély esetén 30 tengerparti őrhelyet kellett kiállítani, de ezek is a polgári protokollt követték, és a civil járványügyi hatóságok ellenőrzése alatt álltak.

4) Természetesen történelem- és hadtudományi kérdésekben nem tartom magam illetékesnek, így ezekkel csak olyan terjedelemben és mélységben foglalkoztam, ami feltétlenül szükséges volt a XVIII. századi járványok hátterének megértéséhez. Elismerem, hogy a magyar szempontból jelentősebb eseményeket, elsősorban a Rákóczi szabadságharcot lehetett volna bővebben tárgyalni. Ettől azért tekintettem el, mert a Habsburg birodalom megjelenését a Földközi-tengeren kereskedelmi és haditengerészeti szempontból elsősorban a törökök elleni sikeres hajáratok, a karlócai béke, a spanyol örökösödési háború, majd a pozsareváci béke befolyásolta.

Válaszok a tételes megjegyzésekre

1) Technikai okok miatt nagyon sok lábjegyzetet (pontosan 413-at) használtam a törzsszöveg lapozás nélküli olvasása érdekében. Ezek 1-től 64-ig döntő többségükben szakirodalmi művekre, és levéltári forrásokra utaltak. A négy rendeletet magyar szövege 282 lábjegyzetet tartalmazott, az összes csaknem 70%-át (65-től 346-ig). Ezek elsősorban a német illetve olasz szövegre vonatkozó kereszthivatkozások, szemantikai illetve fordítás-technikai magyarázatok voltak. A kommentár részben a szöveg természete miatt csak 22 lábjegyzet szerepelt, a Karlócai béke latinból fordított szövegéhez 30 lábjegyzetet fűztem. Ilyen mennyiség mellett engedtessek meg nekem, hogy a Bíráló elismeréseként fogadjam azt a megállapítását, miszerint összesen egyetlen egy hibát talált a 413 lábjegyzet között. Készséggel elismerem, hogy a 172. oldalon található 272-ik számú lábjegyzetben hibát követtem el egy hadtörténeti szakmai részletkérdést illetően. A forrásmű kiadóját, a megjelenés évét, a kötet és oldalszámot is pontosan feltüntettem, de a mű szerzőjét és címét nem közöltem. Az előltöltő kováspuskák lőtávolságára vonatkozó adatot Liptai Ervin főszerkesztésében és Borus József szerkesztésében megjelent „Magyarország hadtörténete – a honfoglalástól a kiegyezésig” című könyvének I. kötetéből vettem.

2) Elismerem, hogy a 332. oldalon a Szent Miklós Testvériség esetében mellőznöm kellett volna a szerzetesrendi hasonlatot, az eltérő szervezeti-működési szabályok miatt.

3) Megtévesztő volt az egyházigazgatás és az államigazgatás szervezeti egységének említése a 373. oldalon. Átadott hatósági hatáskörökben azonban a történelmi kronológia kapcsán érdekes kérdés lehet, hogy elsődlegesen melyik fél adott át hatáskört a másiknak, de ebben természetesen nem tartom magam szakmailag illetékesnek. Ide csatlakozik a 383. oldalon leírt megjegyzésem a vesztegintézet kápolnája kapcsán. Bírálónak igaza van az általam nem tisztázott belső egyházigazgatási kérdésben, és készséggel elfogadom a területi illetékességi főszabályt, azonban ez a részletek részletkérdése volt, és a tisztázására külön időt nem fordítottam.

4) Elismerem, hogy tévedés volt I. Theodosius római császár kapcsán a 380-ban államvallásként elismert kereszténység helyett a katolicizmust használni. Ebben valószínűleg az befolyásolt, hogy a történelmi fejlődés során a két másik monoteista vallásban is elkülönült egymástól az iszlám kultúra és a muszlim vallásosság, illetve a zsidó kultúra és az izrealita vallásosság.

5) Természetesen a kapucinusok és a minoriták nem azonosak egymással. Tévedésemben a felületesség játszhatott szerepet a rend latin neve (*Ordo Fratrum Minorum Capuccinorum*) és a magyar minorita név homonímiája kapcsán. Amikor a rend 1517-ben két részre szakadt az egyiket obszervánsnak, a másikat konventuálisnak nevezték. Utóbbiak voltak a minoriták. Kapucinusnak az 1619-ben az obszervánsok közül kisebbségben kiváltakat nevezték. Azt is elismerem, hogy a szerzetesház vezetőjét a ferences rend minden ágánál gvárdiánnak hívták (72. oldal).

6) Elismerem, hogy nem teljesen pontos volt a megjegyzésem a 69. oldalon a törvényalkotás folyamatát illetően, az országgyűlés által alkotott normaszöveg ugyanis csak az uralkodó jóváhagyásával válhatott törvénné.

7) A végrehajtó hatalmat illetően Bíráló felveti a magisztrátussal egyenértékű „előjáróság” kifejezés használatát. Ezt magam is megtettem, ugyanis a normaszövegek fordításánál 11 esetben használtam az előjáróság megnevezést, önállóan vagy „magisztrátus illetve előjáróság” kontextusban. A 214. oldalon tett megjegyzésem részben a korhűségre vonatkozott, bár készséggel elismerem, hogy a magisztrátus mellett, részben historizáló szándékkal az előjáróság is megfelelő szó lett volna.

Zárszóként köszönöm a Bíráló elismerését abban, hogy az értekezés „egy igen fontos, ám eddig kevésbé kutatott területen gyarapította jelentős mértékben tárgyi tudásunkat”. Kitartó munkám szélesebb körű elismerését látom abban, hogy a kutatási eredményeim „a szakirodalom részévé válnak és beépülnek a Habsburg-kori államigazgatás, illetve a korabeli orvostudomány működésével kapcsolatos ösztudásunkba”.

Budapest, 2023. január 18.

Dr. Balázs Péter.